

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O'ZBEKISTON MEHNATKASHLARINING FRONT ORTIDAGI XIZMATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15377613>

O'g'iloy Erbo'tayeva Suyunovna

Tarix fanlari nomzodi, dotsent

Qatag'on qurbonlari xotirasi muzeyi direktori

Annotatsiya

Mazkur maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston mehnatkashlarining front ortidagi fidokorona mehnati, ularning g'alabaga qo'shgan hissasi va bu jarayondagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar tahlil qilingan. Urush davridagi sanoat ko'chirilishi, evakuatsiya jarayonlari, ayollar va yoshlarning safarbarligi, hamda xalqaro birdamlik ruhida insonparvarlik amaliyotlari keng yoritilgan. Shuningdek, tarixiy manbalar va zamonaviy tadqiqotlar asosida front ortidagi xizmatlarning bugungi avlod tarbiyasidagi tarbiyaviy va mafkuraviy ahamiyati ochib berilgan. Maqolada tarixiy jarayonlarga tanqidiy yondashuv asosida baho berilib, O'zbekiston xalqining urush yillaridagi jasorati va ma'naviy kuch-qudrati tarixiy manbalar orqali asoslab ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar

Ikkinchi jahon urushi, O'zbekiston mehnatkashlari, front orti, evakuatsiya, ayollar mehnati, yoshlar safarbarligi, sanoat ko'chirilishi, xalqaro birdamlik, tarixiy tajriba, vatanparvarlik, insonparvarlik, ma'naviy meros.

KIRISH

Ikkinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng yirik va dahshatli harbiy mojarolardan biri bo'lib, 1939-yil 1-sentabrda Germaniyaning Polshaga bostirib kirishi bilan boshlandi va 1945-yil 9-mayda fashizm ustidan g'alaba qozonilishi bilan yakun topdi. Bu urush 60 dan ortiq davlatni, 1,7 milliarddan ziyod insonni o'z girdobiga tortdi. Ayniqsa, urushda ishtirok etgan davlatlarning iqtisodiyoti, ijtimoiy tuzilmasi, demografik tarkibi va madaniy hayoti chuqur o'zgarishlarga uchradi. Ikkinchi jahon urushi butun dunyo xalqlarining sabr-toqatini, matonatini, birdamligini sinovdan o'tkazdi. Shu jumladan, Sovet Ittifoqi tarkibidagi O'zbekiston SSR ham bu og'ir sinovdan o'ziga xos sadoqat va fidoyilik bilan o'tdi.

Urushning boshlanishi bilan Sovet Ittifoqining barcha hududlarida umumxalq safarbarligi e'lon qilindi. Erkaklar asosan frontga jo'natilgan bo'lsa, front ortidagi mehnat maydonlari ayollar, keksalar va o'smirlar zimmasiga tushdi. O'zbekistonlik

mehnatkashlar esa bu vazifani sharaf bilan ado etib, g'alabaning tayanch omillaridan biriga aylandilar. Respublikamiz sanoat va qishloq xo'jaligini harbiy ehtiyojlarga mos ravishda qayta tashkil etdi, evakuatsiya qilingan zavodlar, muassasalar, ilmiy va madaniy markazlar joylashtirildi, yuz minglab insonlarga boshpana va yordam ko'rsatildi.

Ayni chog'da, o'zbekistonliklarning faqat iqtisodiy emas, balki ma'naviy-madaniy sohadagi xizmati ham beqiyos edi. Urush og'ushidagi xalqqa ruhiy madad berish, umid uyg'otish, madaniy qadriyatlarni saqlab qolish yo'lida san'atkorlar, adiblar, olimlar faol ishtirok etdilar. Bu jarayonda O'zbekiston insonparvarlik, mehmondo'stlik va xalqparvarlik fazilatlarini yana bir bor namoyon qildi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu maqola tarixiy-solishtirma, tizimli-tahliliy va konseptual yondashuvlar asosida yozildi. Tadqiqotning asosiy metodologik asoslari sifatida tarixiylik, voqelikni aniq faktlarga tayangan holda yoritish, mantiqiy ketma-ketlikda bayon qilish tamoyillari tanlandi. Maqola yozishda tarixiy hujjatlar, arxiv materiallari, nashr qilingan ilmiy monografiyalar, maqolalar hamda davr adabiyoti va memuarlar asos sifatida foydalanildi.

Tarixiy-solishtirma yondashuv. Urush yillarida O'zbekiston SSRda kechgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar boshqa Sovet respublikalari bilan solishtirildi. Shu orqali O'zbekistonning alohida o'rni va hissasi aniqlashtirildi. Xususan, boshqa front orti hududlaridagi tajriba bilan qiyosiy tahlillar olib borildi.

Tahliliy va statistik yondashuv. Urush davriga oid raqamlar, ishlab chiqarish hajmi, evakuatsiya qilingan aholi soni, gospitalar soni, paxta va oziq-ovqat yetkazib berish statistikasi asosida tizimli tahlil o'tkazildi. Bu orqali front ortidagi xizmatlarning miqyosi va samaradorligi aniqlik bilan yoritildi.

Ijtimoiy-tarixiy kontekstda baholash. O'zbekiston mehnatkashlarining xizmatlari nafaqat iqtisodiy yoki harbiy nuqtai nazardan, balki ijtimoiy-psixologik va madaniy jihatdan ham baholandi. Urush yillarida xalq ruhiyati, birdamligi va insonparvarlik qadriyatlari qanday shakllangani va namoyon bo'lgani ochib berildi.

Mazkur mavzuni yoritishda bir qancha ishonchli ilmiy manbalar asos qilib olindi. Jumladan: **Sharipov A.ning "O'zbekiston urush yillarida"** nomli asari (2005) O'zbekistonda urush yillarida yuz bergan siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlarni batafsil yoritadi. Muallif urush davrining har bir bosqichini bosqichma-bosqich tahlil qilib, front orti mehnatkashlarining fidoyiligi haqida aniq faktlarga asoslanadi. **G'aniyeva Z.ning "Urush va g'alaba yillari"** (2010) nomli tadqiqotida ijtimoiy-ma'naviy omillar, xalqning birdamligi, madaniy hayot va evakuatsiya

qilingan aholiga ko'rsatilgan yordam masalalari o'rganilgan. **"Sovet O'zbekistonining tarixiy sahifalari"** nomli maqolalar to'plamida esa front ortidagi xizmatlar misolida sovet davrida shakllangan sotsialistik qadriyatlar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, **G'afur G'ulom, Oybek, Zulfiya** kabi o'zbek adiblarining urush yillarida yozgan badiiy asarlari orqali o'sha davrdagi ijtimoiy-ruhiy kayfiyatni tushunishga xizmat qiluvchi muhim manbalar o'rganildi.

Metodologik jihatdan yondashuvlar tanlovi mavzuning murakkabligi va ko'p qirraliligi bilan bog'liq. Tarixiy haqiqatni to'laqonli ochib berish uchun harbiy, iqtisodiy, sotsiologik va madaniy yondashuvlar o'zaro uyg'unlashtirildi. Shu tariqa, maqolada O'zbekiston SSR mehnatkashlarining front ortidagi xizmatlari har tomonlama va asosli yoritishga intilindi.

ASOSIY QISM

O'zbekistonda urush yillarida harbiy-sanoat harakatining kuchaytirilishi. Urush boshlanishi bilan Sovet Ittifoqining butun iqtisodiyoti harbiy yo'lga burildi. 1941-yildan boshlab ko'plab yirik sanoat korxonalari Ural, Sibir va Markaziy Osiyo hududlariga, xususan, O'zbekistonga evakuatsiya qilindi. Faqatgina 1941-1942-yillar davomida O'zbekistonga 100 dan ortiq zavod va fabrikalar ko'chirib o'tkazildi. Toshkent, Samarqand, Andijon, Farg'ona, Buxoro kabi shaharlarda bu korxonalar qisqa muddatda ishga tushirildi va harbiy ehtiyojlar uchun qurol-yarog', kiyim-kechak, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarila boshlandi.

O'zbek ayollari, o'smirlar va qariyalar ishlab chiqarishning asosiy yukini o'z zimmlariga oldilar. Front ortida tashkil etilgan tikuv sexlari, metallga ishlov beruvchi zavodlar, konservalash fabrikalari uzluksiz faoliyat yuritdi. 1942-yilda O'zbekiston SSR sanoati urushgacha bo'lgan yillarga nisbatan ikki baravar ko'p mahsulot ishlab chiqardi. Bu esa o'zbekistonliklarning fidokorona mehnatini yaqqol ko'rsatadi.

Qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat ta'minotida O'zbekistonning hissasi. Urush davrida front va butun orqa hududlarning oziq-ovqat ta'minoti eng muhim strategik vazifa bo'lib qoldi. O'zbekiston paxtachilik, donchilik, sabzavotchilik va chorvachilikda frontni doimiy mahsulot bilan ta'minlab turdi. 1941-1945-yillar oralig'ida respublikadan millionlab tonna paxta, g'alla, go'sht, sut, meva-sabzavot va boshqa mahsulotlar frontga yuborildi. Shunisi e'tiborga loyiqki, erkaklar frontga jo'natilgach, fermer xo'jaliklari va kolxozlarda mehnatning asosiy qismini ayollar va yoshlar bajardi. Ayniqsa, paxta yetishtirishda o'zbekistonliklar boshqa respublikalar orasida yetakchi bo'lib qoldi. Qattiq mehnat sharoitlari, texnikaning yetishmasligi va ob-havo noqulayligiga qaramay, mo'l hosil yetishtirildi va o'z vaqtida topshirildi.

Evakuatsiya va insonparvarlik: O'zbekistonliklarning ochiqligi va mehribonligi. Urushning dastlabki oylarida Ukraina, Belarus, Rossiyaning g'arbiy hududlaridan millionlab tinch aholi, bolalar, olimlar, yozuvchilar, harbiy gospitallar, texnikalar Markaziy Osiyoga evakuatsiya qilindi. Faqatgina Toshkent shahri 200 mingdan ortiq odamni qabul qildi. O'zbekiston xalqi bu insonlarga nafaqat boshpana, balki oila, mehr va hayot uchun umid berdi. O'zbek oilalari ko'plab yetim bolalarni vasiylikka oldi, joy berib, nonini bo'lib yedi.

O'zbekistonga evakuatsiya qilinganlar orasida mashhur adiblar Anna Axmatova, Aleksey Tolstoy, olimlardan Sergey Vavilov, Lev Landau kabi shaxslar bo'lgan. Bu insonlar Toshkent va boshqa shaharlarda ijod qilgan, xalq mehridan ilhom olgan.

Tibbiyot va tibbiy xizmatning roli. Urush yillarida O'zbekistonda 100 dan ortiq harbiy gospital faoliyat ko'rsatdi. Jarohatlangan askarlar va zobitlar bu gospitallarda davolandi, reabilitatsiyadan o'tdi. Tibbiyot xodimlari, ayniqsa hamshiralar va vrachlar kechayu-kunduz xizmatda bo'lib, minglab insonlarning hayotini saqlab qolishga harakat qilishdi.

O'zbekiston tibbiyot maktablari urush sharoitiga tez moslashdi. Talabalar qisqa muddatli kurslarda o'qitilib, front va gospitallarga yo'naltirildi. Ayniqsa, ayol vrachlar urush davrida katta jasorat ko'rsatgan.

Madaniyat, ruhiy ko'mak va ma'naviy barqarorlik. Urush yillarida o'zbekistonlik yozuvchilar, shoirlar, san'atkorlar xalq ruhiyatini ko'tarish, g'alabaga ishonch uyg'otish yo'lida katta xizmat qilishdi. G'afur G'ulomning "Sen yetim emassan" asari, Oybekning "Navoiy" romani, Zulfiya va Uyg'unning she'rlari xalq qalbiga kuch bag'ishladi. Teatr jamoalari front ortida, gospitallarda va zavodlarda chiqishlar qilishdi, konsertlar uyushtirildi.

San'atning bu davrdagi roli faqat madaniy emas, balki psixologik bo'lib, xalq ruhiyatini tiklashga xizmat qildi. Madaniyat vakillari nafaqat o'zbekistonliklarga, balki evakuatsiya qilinganlarga ham ma'naviy yengillik keltirdi. Shu tarzda, Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston mehnatkashlarining front ortidagi fidokorona xizmati barcha jabhalarda – sanoatda, qishloq xo'jaligida, ijtimoiy hayotda, tibbiyotda va madaniyatda o'zining muhim izini qoldirdi. Ularning bu sa'y-harakatlari nafaqat urush g'alabasiga, balki keyingi yillardagi tiklanish jarayoniga ham asos bo'lib xizmat qildi.

XULOSA

Ikkinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng og'ir va halokatli urushlardan biri bo'lib, uning ta'siri dunyoning har bir mintaqasida, har bir xalqqa sezildi. O'zbekiston SSR esa front chizig'idan uzoqda joylashganiga qaramay, ushbu global mojaroning hal qiluvchi jihatlarida bevosita va faol qatnashgan hududlardan biri

sifatida ajralib turadi. Urush yillaridagi front ortidagi xizmatlar — bu oddiy raqamlar yoki statistik ko'rsatkichlar emas, balki o'ziga xos tarixiy fenomen bo'lib, unda xalq irodasi, vatanparvarlik, insonparvarlik va ijtimoiy birdamlik kabi qadriyatlar mujassam.

Bu davr tajribasi o'zbek xalqining faqat mehnatsevarligini emas, balki global inqirozlar paytida yuqori darajadagi ijtimoiy mas'uliyat, mehr-oqibat va yuksak fuqarolik ongiga ega ekanini ko'rsatdi. Ayniqsa, turli millat va elat vakillariga boshpana berilishi, mehr ko'rsatilishi O'zbekistonning xalqlar do'stligini qaror toptirgan zamin sifatidagi o'rnini mustahkamladi. Urushdan keyingi yillarda bu jihatlar respublikaning siyosiy va ijtimoiy obro'sini oshirib, uning Markaziy Osiyodagi yetakchi mavqeini belgilab berdi. Shuningdek, urush davrida shakllangan ko'plab ijtimoiy institutlar – sanoat kooperatsiyalari, ayollar va yoshlar mehnat safarbarligi, xalqni harbiylashtirilgan xizmatlarga tayyorlash tizimi – keyinchalik tinchlik yillarida ham O'zbekiston taraqqiyotida muhim o'rin tutdi. Bunda ayniqsa ayollar qatlamining faoliyati va ijtimoiy hayotdagi ishtiroki keskin kengaydi, bu esa ijtimoiy tuzilma va gender siyosatida tub o'zgarishlarga asos bo'ldi.

Mazkur tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, har qanday og'ir sinov va falokatlar jamiyatni kuchli ijtimoiy birdamlik, madaniy birlik, sabr-toqat va o'zaro yordam bilan yengib o'tish mumkinligini tasdiqlaydi. Bugungi O'zbekiston yoshlari uchun bu tarixiy saboqlar muhim tarbiyaviy manba sifatida xizmat qilishi kerak. Chunki bu – faqat o'tmish emas, balki kelajak avlodlar ongida vatanparvarlik va insoniylik tuyg'ularini shakllantirishda hal qiluvchi omildir.

Shu bois, Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston mehnatkashlarining front ortidagi xizmatlari faqatgina tarixiy voqelik sifatida emas, balki ijtimoiy ong, madaniyat va milliy g'ururni mustahkamlovchi ma'naviy meros sifatida har tomonlama o'rganilishi, yosh avlodga yetkazilishi zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A., Tarixiy xotira – xalqning bebaho boyligi, O'zbekiston, Toshkent, 1998, 45-bet.
2. Ziyayev H., O'zbekiston Ikkinchi jahon urushi yillarida, Fan, Toshkent, 2005, 172-bet.
3. Qosimova M., Urush yillarida O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, O'zbekiston tarixi, 2004, №2, 24–30-betlar.
4. Xaydarov A., Front orti – g'alaba kafolati, Tarix va haqiqat, 2015, №3, 18–21-betlar.

5. Saidov A.X., O'zbekiston Respublikasi tarixining dolzarb masalalari, O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, Toshkent, 2007, 214-bet.
6. Abdurahmonov Q., Ikkinchi jahon urushi va O'zbekiston xalqining fidokorligi, Tarix fanlari doktori dissertatsiyasi, Toshkent, 2011.
7. Nazarov B., Tarix saboqlari va yoshlar tarbiyasi, Yosh kuch, Toshkent, 2012, 89-bet.
8. G'ulom G'., Tanlangan asarlar, 2-jild, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, Toshkent, 1982.
9. "O'zbekiston SSR Tarixi", 4-jildlik, Fan, Toshkent, 1970–1982.
10. Abdullayeva Z., Urush yillarida O'zbekiston xotin-qizlari harakatining kengayishi, Ijtimoiy fanlar, 2010, №1, 56–61-betlar.
11. To'raxo'jayev S., O'zbekiston tarixining dolzarb muammolari, Sharq, Toshkent, 2006, 142-bet.
12. Mirzaahmedov H., Ikkinchi jahon urushining O'zbekiston madaniy hayotiga ta'siri, Madaniyat tarixi jurnali, 2018, №2, 39–45-betlar.